

A realizmus problémája és az Ösztönös Ontológiai Szemlélet

Alapálláspont

A realista és anti-realista közös álláspontra, Fine szavaival alapálláspontra, hogy egyaránt igaznak fogadják el a tudományos állításokat egyenértékűnek más igazságokkal. Az, hogy az „igazságot” itt milyen korlátozással kell érteni, arra nem tér ki, a lényeg, hogy kiindulásképpen fogadjuk el ezt. A két nézőpont közti különbséget abban tudjuk kimutatni, hogy mi az, amit erre az alapálláspontra annak elfogadása után ráépítenek. A realista, amilyen például Einstein volt „fordulata” után a tudományos állításoknak olyan vonatkoztatást kölcsönöz, amelyek az anti-realista nézetei szerint logikailag nem következnek belőle. Nevezetesen egy tudományos eredmény vagy ismeret állítása nem feltétlenül tartalmaz egy olyan konkrét világra vonatkozást, mint mondjuk egy hétköznapi ismeretben az „én itt vagyok” kijelentése, ami elég erőteljes kijelentés azzal szemben, hogy léteznek bájos kvarkok. A probléma nem abban áll, hogy a kvarkok olyan módon léteznek-e mint én, ezen a széken ülve, hanem a róluk tett kijelentésekben érhető tetten. Tehát, bár elfogadják a realista és az anti-realista is, hogy léteznek bájos kvarkok vagy elektronok, és ezekkel dolgozik, mint fizikus, a realista fenntartja magának a jogot, arra hogy ehhez még hozzácsatolja a „valóban” felkiáltást.

Tehát nem egyszerűen elfogadják azok létezését, hanem úgy érvel, hogy „ezek valóban léteznek, nem csak a te korlátozottan anti-realista felfogásodban.” A realista valamiféle egzisztenciális tartalmat is feltételez az állítás mögött, ami azonban a magában az állításban nincsen benne. A valóságra való ilyen vonatkoztatások Fine szerint nemcsak egyszerűen logikátlanok, hanem zsákutcába is terelhetik a tudományos kutatást. Azok, „akiket realista ambíciók fűtöttek, nem hoztak létre az előrejelzés szempontjából sikeres fizikát.” A fizika elméletei elsősorban teoretikus elméletek, amelyeket mérésekkel lehet igazolni, de a valóságra olyan módon vonatkoztatni, ahogy a realista teszi elhamarkodott.

Ami a két álláspontot, a realistát és az antirealistát egy közös nevezőre hozza, az a fent említett alapálláspont, hogy a tudományos vizsgálódások eredményeit „igaznak” fogadjuk el. Ezt a „közös nevezőt” Fine az egyszerű „józan ész ismeretelméletének” nevezi, saját terminusával Ösztönös Ontológiai Szemléletnek (NOA).

NOA

Az NOA elfogadja az, hogy egy állítás akkor igaz, ha a megjelölt létezők a megjelölt viszonyban állnak és elkötelezett a tudományos eredmények igazságával kapcsolatban. Azonban szemben a realistával a NOA híve számára nem hitkérdés, hogy közelebb kerüljön az igazsághoz a tudomány eredményei által. Nem olyan módon elkötelezett, hogy az esetleges paradigmaváltás, vagy tudományos fordulat bekövetkeztekor ne lehetne megváltoztatni a kijelentések referenciáját.

Fine véleménye szerint a NOA képes használható választ adni a „csak maréknyi” problémájára, azaz arra, hogy egy relatíve szűk körben mozgó alternatív elméletek miért eredményezhetnek mégis sikeres előrejelzéseket. Nos, amennyiben választ ad rá, ezt igen szűk körben teszi. Ha ugyanis a korábbi elmélet, amely kiegészítésre szorult tartalmazott igaz részleteket, akkor a finomítása során ezeket az igaz részeket felhasználva van valószínűsége, hogy használható elméletekhez vezetnek. Ez a korlátozott magyarázat azonban a NOA, és Fine számára elegendő, mert ezek a helyzetek nem adnak lehetőséget erősebb megfogalmazásokra.

Ami a konjunkciók problémáját illeti a NOA itt is elfogadhatónak bizonyul, mert „ha két konzisztens elmélet ténylegesen átfedi egymást, és ha az elméletek igazak az átfedésben található részekről, akkor az elméletek összekapcsolása mindegyikük igazságaihoz hozzátesz, és így új igazságokat eredményezhet.”

Tulajdonképpen Fine Ösztönös Ontológiai Szemlélete úgy képes működni, hogy közben semmilyen „vakmerő” állítást nem fogalmaz meg. A NOA minimális követelményeket támaszt, és ereje inkább abban áll, hogy a más elméletek (realizmus és anti-realizmus) kuszaságában képes rendet vágni. Ockham borotvájára emlékeztető

pozitív vonása, hogy „megszabadul a „szükségtelen elméleti terhektől. 1” Eszerint a realizmus a NOÁ-t egy külső irányultsággal egészíti ki, azaz a külvilág és a közelítő igazság korrespondencia relációjával, az anti-realizmus egy belső irányultsággal, az igazság és a magyarázatok emberközpontú redukciójával. A NOA visszautasítja a valóság fogalmának a kiszínezését, és tiszteletben tartja az „igazság” szó szokásos grammatikáját. Amíg a realizmus vagy az anti-realizmus ennek a hétköznapi igazságszóval a tudomány eredményeire való rámutatásán fáradozik, a NOA azt állítja, hogy feleslege és a kutatást hátráltató, ha ilyen plusz téziseket gyártunk. Nyilvánvalóan a tudomány fenntartja a jogot arra, hogy a valóságról igaz kijelentéseket tegyen, azonban az „igazság” tudományos fogalmát és a hétköznapi használatát összemosisni félrevezető. A NOA megszüntethetné a külvilágnak való megfelelés olyan módjait, amik hátráltatják, vagy beszűkítik a tudományos gyakorlatot.

Az Ösztönös Ontológiai Szemlélet agnosztikus álláspontra helyezkedik a tudományos ismeretekkel kapcsolatban. A realista kijelentése, hogy a dolgok „valójában” úgy vannak, ahogy azt a tudományos kutatás eredményei mutatni látszanak, azt implikálja, hogy a tudomány valamiképpen a valóság tükré lenne, ezt azonban a legtöbb gyakorló tudós nem gondolja ilyen szigorúan. A NOA fogadtatása így a gyakorló tudósok körében lehetett meggyőző, hiszen az elmélet elsősorban a gyakorlatra koncentrált. Azonban központi problémája is éppen ez, ugyanis lecsupaszított álláspontja mit képes mondani a tudományos gyakorlat céljairól. Néhány realista, például Musgrave (1989) amellett érvel, hogy a NOA tökéletesen elfogadható egy realista számára, és a korrespondencia a világ és az igaz állítások között belefoglalható az elméletbe. Véleménye szerint a NOA éppúgy értelmezi a tudományt, mint a realista, azaz „olvasni a természetből” Azonban Musgrave itt nem teljesen korrekt, Fine nézete túl minimális ahhoz, hogy elfogadható legyen egy realistának, aki a tudományos igazságot képesnek tartja

¹ Brandon, E. P.: California Unnatural: On Fine's Natural Ontological Attitude, in.: The Philosophical Quarterly, 1997

fogalmakba való leírásra. A realista ilyen korrespondencia nézetét, a világ és a róla szóló teóriák között nem találjuk Fine-nál.²

Dan McArthur (2003) cikkében a NOÁ-t egyfajta pragmatikus realizmusként jellemzi, amely központi kérdésévé azt teszi, hogy olyan pozíciót találhasson, ami az egész tudomány számára használható, és ebben a pozícióban nem tehetünk filozófiai kijelentések a tudomány eredményeiről akár realista, akár anti-realista módon. Arról a valóságról tehát, amellyel a megfigyelhető laboratóriumi körülmények között a tudós találkozik, egy meglehetősen behatárolt speciális igazság-igénnyel, nem következtethetünk a laboratóriumon kívüli valóságra analógiás módon.

Az, hogy ezek az elméletek, akár a realizmus, anti-realizmus, vagy maga a NOA olyan alapszint létrehozásán fáradoznak, amely a filozófiát, és a tudományos kutatást valamilyen módon összekapcsolják, gyenge alapokon állnak. A gyakorlati kutatásnak megalapozó értelemben nincsen szüksége filozófiai elméletekre, mert eszközeit és forrásait nem igazítja a filozófiához, és nem igazítja eredményeit valamilyen filozófiai valóságfelfogáshoz. A tudományos eredmények és nézetek rendszere sajátos pályán mozognak, amelyek meghatározzák érvényességüket és igazságukat. Nem arról van szó, hogy a tudomány eredményei kevésbé lennének igazak más egyszerűbb igazságokkal, hanem nem feltételezhetünk velük kapcsolatban olyan ontológiai vonatkozásokat, mint egy hétköznapi valóság-tapasztalással. Fine javaslata tulajdonképpen amennyire frappáns, annyira nem mond semmit arról, hogy mi lenne a valóban helyes szemlélet. Elgondolkodtató, de nem ad megoldást ahhoz, hogy hogyan viselkedjünk a tudomány eredményeivel szemben. A realizmus problémáira rá lehet világítani vele, de attól tartok a probléma irreleváns. Gyakorlatilag, aki tudománnyal foglalkozik tisztában van az elméletek hipotetikus részeivel, a valóságra való vonatkoztatás - valamilyen ontológiai módon – nem elsősorban a tudóst fenyegeti, hanem a filozófust, és a tudományon kívülálló, hétköznapi embert. A tudomány igazságai közül ugyanis igyekszünk beemelni olyan elemeket, amelyek alátámasztanak profán, vagy filozófiai világvéleményünket, vagy elméleteinket. Például a vallásfilozófia elméleteit cáfoló tudomá-

² McArthur, Dan: Is Pickering's "Pragmatic Realism" Viable?, in *Dialectica*, vol 47, No.1., 2003, p. 80.

nyos eredmények hasonló módon, valójában a valóság két egymástól radikálisan különböző felfogásait próbálják kijátszani egymás ellen abból az egyszerű előfeltevésből, vagy alapálláspontról, hogy van kitüntetett elmélet, amely a világot megfelelően leírja, így a már meglévő elméleteket vagy el kell vetni, vagy hozzáigazítani.

Tulajdonképpen a probléma akkor éleződik ki, amikor például az elmefilozófia, a vallásfilozófia vagy az ismeretelmélet e két eszköztárat – a filozófiai hagyományét és a tudományos kutatásokét - együtt próbálja felhasználni saját nézeteinek alátámasztására, és olyan eszközökkel érvel hagyományos kontextusokban, amelyeket a tudománytól kölcsönzött. A szemlélőnek az az érzése támad, hogy egy olyan hagyományos témában, mint a vallásfilozófia olyan eszközök felhasználása, mint a Bayes-tétel két teljesen külön futó kontextus akar vegyíteni, és tulajdonképpen matematikai problémaként kezeli a vallásfilozófia klasszikus témáit.³

Németh Lóránt

³ Az utolsó két bekezdés a dolgozat szerzőjének véleményét tükrözik, nem D. McArthur-ét, vagy A. Fine-ét.